

OSMANLI TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLE BAĞLAÇLARININ TASNİFİNE DAİR BAZI ÖNERİLER

SOME PROPOSALS FOR THE CLASSIFICATION OF CONJUNCTIONS IN OTTOMAN TURKISH

Ahmet Şefik ŞENLİK*

ÖZET

Osmanlı Türkçesi cümle bağlama teknikleri bakımından çeşitli imkânlar sunar. Bu imkânlardan birisi de cümlelerin bağlaçlar vasıtasıyla bağlandığı, aslen Türkçe olmayan tekniktir. Cümle bağlamada Türkçenin kendine has aslı yöntemleri olmasına rağmen, bu teknik yabancı dil tesiri ile Türkçeye girmiş ve yaygınlaşmıştır. Osmanlı Türkçesinde büyük yapısal değişikliklere sebebiyet veren dil Farsçadır; bağlaçların büyük kısmı ve bağlaçlarla cümle bağlama tekniği bu dilden alınmıştır. Bağlaçlar bu yazıda, hasıl olan bütün içinde buldukları yer, hiyerarşik düzenlemeye katkıları, taşıdıkları anlam çeşitleri ve yoğunluğu, menşe ve morfolojik yapı gibi farklı özellikler ve kriterler çerçevesinde bir tasnife tabi tutuluyor.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, söz dizimi, cümle bağlama, bağlaç, birleşik cümleler, Türkçe üzerinde yabancı dil (Farsça) tesiri.

ABSTRACT

In Ottoman Turkish there are various possibilities to connect propositions, i.e. to link sentences or clauses. One of these possibilities is the linking strategy with conjunctions, which is not a genuine Turkish technique. Even if Turkish has its own techniques to link sentences/clauses, that technique became widely accepted through foreign influence. The language, which caused considerable structural changes in Ottoman Turkish is the Persian language. The linking

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

strategy with the conjunctions in Ottoman Turkish is a product of Persian influence. We cannot expect the same usage and functions in both languages, in Persian and in Ottoman Turkish. In this paper the conjunctions are classified according to their positions in the combination, their functions in the hierarchical order of the sentences, the kind and intensity of their meaning, as well as according to etymological and morphological properties.

Key words: Ottoman Turkish, syntax, clause/sentence linking, conjunctions, complex sentences, influence of foreign languages (Persian) on Turkish.

GİRİŞ

Genel anlamıyla Türkçe, aralarında içerik bakımından münasebet bulunan veya bulunması istenen komşu önermeleri, dolayısıyla önermelerin biçimsel karşılığı olan cümleleri/cümlecikleri şekil itibarıyla birbirleriyle bağlamak için muhtelif teknik imkânlar sunar. Önermeler arasındaki bu semantik münasebete istihraç (çıkarsama) yoluyla ulaşılabileceği gibi, söz konusu ilişki bir takım şekli dil birimlerinin kullanılması vasıtasıyla da temin edilebilir. Burada A ve B cümleleri olarak sembolize edilebilecek iki cümleyi mana bakımından irtibatlandırmak için araç olarak kullanılan dil birimlerini, yani bağlayıcı unsurları bir üst kavram olarak düşündüğümüz *bağ* (Junktor) tabiri ile karşılamak istiyoruz. Bağların hem semantik hem de sentaktik görev ve değerleri vardır; bunlar özellikle söz dizimi içindeki değerleri, şekilleri ve cümle bağlama teknikleri bakımından farklılıklar arz ederler. Johanson (1993) bu teknikleri tanzim ve tasnif ederek umumi Türkçe için geçerli olmak üzere bir model önermişti.¹ Biz de bu modeli bazı yeni düzenlemeler ve önerilerle genişletmek ve geliştirmek suretiyle 15. asır Osmanlı dönemi metinlerine uygulamış, etraflıca bir inceleme hazırlamıştık (Şenlik 2006). Zikredilen modele göre içerik itibarıyla birbirleriyle irtibatlı cümlelerin söz dizimi dairesinde bağlanma tekniklerini ve bağ tiplerini ayrıntıya girmeksizin kısaca ifade edecek olursak şu dört farklı durum ve kategori söz konusu olur:

1) Anlam bakımından irtibatlı fakat söz dizimi bakımından serbest olan, bitimli (finite) morfoloji arz eden müstakil cümlelerin yan yana sıralanması durumu (juxtaposition, Juxtaposition). Burada önermeler arasındaki mana münasebeti, çoğu zaman *bağlayıcı zarflar* ya da başka bir zaviyeden bakıldığında *zarf bağlaçlar* (conjunctive adverb, Adjunktor) diye

¹ Krş. Johanson 1975, 1996.

adlandırabileceğimiz birimler vasıtasıyla kurulur. Kimi zaman bunların yanlış bir ameliye ile gerçek bağlaçlarla aynı kategoriye konuldukları da görülmektedir. Semantik ilişki zarf bağlaçların var olmadığı durumlarda da istihraç edilebilir. Burada A ve B cümleleri söz dizimi bakımından *bağımsız* cümlelerdir.

2) Bu yazının asıl konusunu teşkil eden kategoridir ki, kısaca ifade etmek gerekirse bitimli morfolojiye sahip, yan yana sıralanmış olan cümlelerin birbirleriyle bağlanması, birbirlerine eklenmesi durumudur (linking, Kopplung). Bu yapıların bir kısmı okul gramer kitaplarında sıralı bağlı cümleler olarak da isimlendirilir. Bağ vazifesini *gerçek bağlaçlar* (conjunction, Konjunktur) görür. Bunlar için burada kısaca, yaygınca kullanılmakta olan *bağlaç* tabirini tercih edeceğiz.² A ve B cümleleri söz dizimi bakımından bağlaçlar vasıtasıyla birbirlerine bağlanmış, her halükârda *bağlı* cümlelerdir. Bazı hallerde, -hemen aşağıdaki üçüncü maddedeki duruma nisbetle- ikinci dereceden entegrasyon olarak adlandırılacak bir bağımlılıktan da söz edilebilir. Buradaki bağlılığın cümlelerden birinin ne ölçüde bağımlılığı anlamına geldiğine, yani oluşan bütünde yer alan cümlelerin sentaktik bakımdan hiyerarşik derecelerinin ne olduğu sorusuna aşağıda tekrar değineceğiz.

Bağlaçlarla bağlanan cümlelerin en önemli özelliği -üçüncü ve dördüncü kategoriden farklı olarak- bitimli yüklem morfolojisi arz ediyor oluşlarıdır; yani aspekt, zaman, kip, şahıs ve çokluk ekleri alarak çekime tabi olurlar; tipik temel cümle özelliklerine sahiptirler.

3) Cümlelerin -genellikle- zarf fiil ekleri vasıtasıyla „bitimsiz“ (infinite, non-finite) şekle dönüştürülmek suretiyle bir başka cümlenin içine dâhil edilerek onun bir unsuru haline getirilmesi durumu (incorporation/embedding, Einverleibung).³ Burada bağ görevini genellikle entegre edici *zarf fiil* ekleri üstlenir. Söz konusu oluşumların, kuruluş bakımından bazı farklılıklar göstermekle birlikte Hint-Avrupa dillerindeki „subordination/hypotaxis“ ilişkisi içindeki cümlelerin anlam bakımından gerçek karşılıkları oldukları kanaatini biz de paylaşıyoruz.⁴ Bu kategoride yer alan cümleler birbirleri karşısında hiyerarşik bakımdan eşit mertebede değildirler; burada sentaks bakımından bir alt-üst yapılanması, yan cümle/cümlecik-temel cümle ilişkisi söz konusudur. A ve B cümlelerinden birisi söz dizimi bakımından diğerine *bağımlıdır*; onun içerisinde yer alan bir unsurdur. Burada, yukarıda ikinci maddede zikredilen

² „Bağlama edatı“ keza yerinde bir tabirdir (bkz. Mansuroğlu 1955). Fakat „cümle başı edatı“ (bkz. mesela Ergin 1985) kanaatimizce uygun bir terim değildir. Çünkü edat tabiri sentaks bakımından hususi bir göreve işaret etmez ve cümle başında yer alan her edat için de cümle bağlama fonksiyonu düşünülemez.

³ Bitimsizleştirme zarf fiil eklerinden başka, gayet tabii isim fiil ve sıfat fiil ekleri ile de yapılır.

⁴ Bkz. Johanson 1975.

durumun aksine, birinci dereceden, gerçek bir entegrasyondan söz etmek gerekir.

4) Terkibine görünüşte hem ikinci hem de üçüncü kategoride zikredilen farklı tipteki bağlayıcı dil birimlerinin birlikte katıldığı enteresan bir dil hadisesidir; cümle bağlama tekniği bakımından *melez yapılar* (hybrid constructions, Hybride). Osmanlı metinlerinde bir hayli örneğine rastlanmakla birlikte, günümüz Türkçesi bu yapılara bir kaç istisna dışında tahammül etmez.

Yukarıda belirttiğimiz gibi burada yalnızca, Osmanlı Türkçesindeki kullanımlarını dikkate alarak ikinci kategoride ele aldığımız yapılarda görülen bağlara, yani bağlaçlara temas edeceğiz; bir kısım özelliklerine göre tasnif etmeye çalışacağız. Osmanlı sahasında bağlaçlar ve bağlaçlarla cümle bağlama tekniği dikkate şayan bir yaygınlık ve çeşitlilik gösterir. Kullanım yoğunluğunda müellifin de tercihine bağlı olarak artış ve azalışlar olmakla birlikte, bu bağlama stratejisi güneybatı yazı geleneğinin başlangıcından (13. asırdan) günümüz Türkçesine kadar hep var olagelmıştır. Bu uzun devre içinde 19. asra kadar büyük yapısal değişiklikler gözlenmez. Dolayısıyla buradaki mülahazalar Eski Anadolu Türkçesi ve Tanzimat dönemine kadarki Osmanlı Türkçesi için genel bir geçerlilik arz eder.

Bağlaçlar bazen Türkçe kökenli kelimelerden teşekkül ediyor olsalar dahi, dikkatlice bakıldığında çok derinlere nüfuz etmiş olan bu yapılanmanın Türkçenin aslı yapısının tipik bir mahsulü olmadığı görülür. Grönbech'in (1936) ifade ettiği gibi bunların „kimisi doğrudan doğruya yabancı kelimelerin alınması ile, kimisi ise yabancı cümle yapılarının yerli dil malzemesi ile taklit edilmesi suretiyle“ vücuda gelmişlerdir.⁵

Yabancı tesire maruz kalmış olma ihtimali en düşük metinler olarak kabul edilen Orhun Kitabeleri, söz konusu türden bazı bağlaçların ve dolayısıyla bağlaçlarla bağlama tekniğinin Türkçedeki varlığına her ne kadar işaret ediyor olsa da bu metinlerdeki bağlaç kullanımı birkaç istisnai durumdan öteye geçmez⁶; mevcut istisnalar da yalnızca Hint-Avrupa dillerindeki koordine edici bağlaçlar kategorisindedir ve genellikle cümle unsurlarını birbirleriyle bağlarlar, cümleleri değil. Orhun metinlerindeki bu durum, Türkçenin sistematik tercihinin Hint-Avrupa tarzından farklı bir yapılanmadan yana olduğunu gösteriyor. Nitekim bu devrede serbest morfemlerle (mesela *kaçan*, *kaltı* gibi bağlaçlarla) kurulan Hint-Avrupa tipi alta sıralayıcı, entegre edici bağlama tekniği (subordination) bulunmamaktadır. Bu teknik Türkçede ilk olarak Eski Uygurcada, bir Hint-Avrupa dili olan Soğdca'dan yapılan tercümelerle birlikte

⁵ Krş. Weil 1917, Deny 1921, Brockelmann 1954, Gabain 1974, Menges 1968, Mansuroğlu 1955, Temir 1956a, 1956b.

⁶ Bkz. Grönbech 1936, Tekin 1968, Temir 1956a, 1956b

görölmeye başlar.⁷ Demek oluyor ki, her ne kadar *dağı*, *dA*, *kim*, *nite kim*, *kaçan* gibi bağlaçlar aslı Türkçe malzemeden teşekkül etmiş olsalar da, bunlar vasıtasıyla cümlelerin bağlanması ya da bu tekniğin yaygınlaşması yabancı dil tesirinin bir neticesidir.⁸ Yani kısaca, malzeme Türk de olsa, teknik ve strateji yabancıdır. Johanson (1992: 13) genel bir dil bilimi hadisesi olarak iki dil arasındaki alışverişi ifade maksadıyla “kod kopyalama” tabirini kullanıyor ve belirtiyor ki: „yabancı unsurlar yalnızca kalıp (örnek) olarak işlev görürler ve hiç bir zaman temel koda dâhil edilen kopyaların tam manasıyla bire bir aynısı değildirler“. Yazara göre bu yabancı unsurlar dile ya bütün özellikleri ile (yani materyal, içerik, kombinasyon ve kullanım yaygınlığına ilişkin özellikleri ile) komple blok halinde kopya ediliyor („Globalkopie“) ya da bu zikredilen özelliklerden sadece seçilmiş belli bir kısmının kopyalanması söz konusu oluyor („Teilstrukturkopie“). Bunun dışında ayrıca bir de karma kopyalamadan („Mischkopie“) bahsediyor. Bu sonuncusu ise kombinasyon kalıplarının kopyalanması durumudur. Bağlaçları ve bağlaçlarla birleştirilen yapıları izah edebilmek için bütüne dikkate etmek gerekmektedir, yani kopyalanan kalıbın bütün özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Sentaks incelemelerinde çoğu kez yalnızca bağlaçın kendisine odaklanan izah tarzlarının tercih edildiği görölmektedir ki bu tür çalışmalardan sentaks namına verimli bir sonuç hasıl olmaz.

Malum olduğu üzere Farsça, Osmanlı edebi diline dil malzemesi bakımından kaynak vazifesi görmüştür; bu dönem için Farsça bir prestij dilidir. Farsçadan yapılan kopyalama sadece leksik alanda sınırlı kalmamış, sentaks ve kombinasyon kalıpları da kopyalama işine dâhil edilmiştir. Osmanlı Türkçesi söz konusu olduğunda (keza Çağatayca) hep bir Arapça-Farsça dil tesirinden söz edilegelmiştir. Aslına bakılacak olursa -özellikle sentaks bakımından- Arapçanın Osmanlı Türkçesi üzerinde doğrudan çok fazla bir etkisi yoktur. Mevzu bahis bağlaçlar dâhil olmak üzere birçok Arapça unsurun Türkçeye geçmesi, bir filtre olarak görebileceğimiz aracı dil Farsça üzerinden gerçekleşmiştir. Farsça, bazı özellikleri ve Türkçeye olan yapısal benzerlikleri bakımından kopyalama ameliyesi için çok müsaitti. Dilimizdeki Arapça kökenli unsurların büyük çoğunluğu Farsçada da mevcuttur. Arapçadan kopyalanan malzeme Fars dilinin bünyesi ve imkânları çerçevesinde bir takım mecburi tahdit ve değişimlere maruz kalmış ve dilimize de tabiri caizse filtrelendikten sonra bu tahdit ve değişimlerle geçmiştir. Aslında bu tür sınırlandırmalar, kopyalama hadiselerinin olduğu her dilde genel olarak mevcuttur ve bir intibak sürecinin tabii sonucudur. Gerek Arapça gerekse Farsça menşeli olsun, Farsçadan alınan dil malzemesi (burada bağlaçlar ve iştirak ettikleri yapılar)

⁷ Bkz. Gabain 1974, Grönbech 1936.

⁸ Burada aracı bağlaç olarak *dA* ve *dağı* akla gelmeli, bkz. aşağıda madde 1.1.

netice itibarıyla bir de Türkçenin bünyesinin gerektirdiği tahdit ve değişimlere maruz kalmıştır. Burada tahditten kasıt, bir dil unsurunun kaynak dildeki fonetik, semantik, sentaks ve yaygınlığa dair hususiyetleriyle kullanım serbestisinin kopyalayan dile tam olarak bütün çerçeve ve özellikleriyle aktarılamamasıdır. Kopya edilen unsurların ve kombinasyon kalıplarının kullanımında kopya eden dil ile kaynak dil arasında bazen yüksek dereceli bir benzerlik görülebilir. Fakat bu, daha önce de zikredildiği gibi hiçbir zaman bire bir örtüşme anlamına gelmez.

Bağlaçları tasnif ederken iki önemli hususta zorluklarla karşılaşırız. Birincisi, nelerin gerçekten bağlaç kategorisine dâhil edilebileceğidir, yani gerçek bağlaçlarla zarf bağlaçların birbirlerinden ayırt edilmeleri zorluğudur. Bu çoğu zaman zarf bağlaçların gerçek bağlaç muamelesine maruz kalmalarına sebep olmuştur (bkz. mesela Kononov 1956: 538, Hacıeminoğlu 1992). İkinci zorluk ise bağlanan cümlelerin hasil olan birleşik cümle içindeki değerlerinin, birbirleri karşısındaki hiyerarşik derecelerinin söz dizimi bakımından tesbiti hususundadır. Her iki konuda da farklı görüşler mevcuttur.

İkinci zorluktan başlayalım: Hiyerarşik düzen bağlamında iki farklı bağlaç grubundan söz edebiliriz. Türkologlar birinci grupta sayabileceğimiz bağlaçların (mesela *ve*, *veyā*, *yāhūd*, *ammā*, *lākin*) bağladıkları cümlelerin hiyerarşik bakımdan birbirlerine eşit derecede (coordination) oldukları hususunda hemfikirdir; burada entegrasyon hiç bir surette söz konusu olmaz. Fakat bazı bağlaçlar Farsçadaki alta sıralayıcı, bağımlılaştırıcı (subordinative) fonksiyonlarından dolayı bazı Türkologlar tarafından Türkçede de aynı şekilde bağımlılaştırıcı kabul edilmişlerdir.⁹ Bunlara da ikinci grup diyelim; başkaları da dâhil edilebilmekle birlikte *zīrā*, *çünki* (>*çünkü*) ve özellikle *ki* bu grupta zikredilebilir. Muhalif bir görüşe göre, -Farsçadakinin aksine- Türkçede bunlar da birinci gruptakiler gibi bağımlılaştırıcı değildirler,¹⁰ mesela *ki* sadece iki noktaninkine [:] benzer, açıklayıcı bir vazife görür. Bunlar vasıtasıyla bağlanan cümleler söz dizimi bakımından kendi başlarına müstakil olarak ayakta durabilirler ve bir fikri yalnız başlarına iddia etme kabiliyetine sahiptirler; anlatımda talî değil, aksine aslı bilgi verirler; hikaye etmede anlatım değeri bakımından bağlandıkları cümle ile eşdeğerlidirler vs. Ancak kanaatimizce her iki görüş de kategorize etme merakının yanlış genellemelere sevk etmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Biz her iki genelleyici görüşe de dikkatli yaklaşmak gerektiğini düşünüyoruz. Her durum (her bağlaç) kendi özel şartlarında izah edilmeye çalışılmalıdır. Bu hususa aşağıda ikinci maddede değineceğiz.

⁹ Bkz. Menges 1968, Underhill 1976, Hanser 1974.

¹⁰ Bkz. Kasem-Beg 1848, Gabain 1974, Johanson 1975 ve 1993.

Birinci zorluğa dönelim: Bağlaçlar da bağlayıcı zarflar (zarf bağlaçlar) gibi serbest/bağımsız dil birimleridir. Burada bu ikisinin birbirlerinden nasıl ayırt edilmeleri gerektiği çok haklı bir soru olacaktır. Gerçek bağlaçlar her şeyden evvel Türkçenin tarihî devreleri içerisinde zamanla ortaya çıkan talî oluşumlardır (Grönbech 1936). İşlevlerine gelince, zarf bağlaçlardan farklı olarak bunlar -terkibinde bulunan parçalar bakımından tamamen veya kısmen-bir cümle içinde zarf fonksiyonu üstlenmeyen birimlerdir. Ayrıca zarf bağlaçların yerleri odaklamayla ilişkili olarak cümle içerisinde rahatlıkla değiştirilebilir; fail, nesne ve tümlecin açık bir şekilde yer aldığı cümlelerde özellikle yüklem hemen öncesindeki pozisyona getirilme ameliyesine genellikle müsbet cevap verirler. Fakat bu hususiyet gerçek bağlaçlar için söz konusu değildir. Bütün bu ayırıcı özelliklere rağmen zarf bağlaç ile gerçek bağlaç arasındaki sınır bazı özel durumlarda çok belirgin değildir. Dolayısıyla bağlaç ve zarf bağlaçları inceleyen, birbirlerinden ayıran, sağlam ölçütlerle dayalı, teferruatlı çalışmaların yapılması bir gereklilik arz etmektedir.

Gerçek bağlaçlarla zarf bağlaçlar bir araya getirilebilirler. Sarih bir anlamı haiz olmayan ya da nisbeten az spesifik bir mana taşıyan bazı gerçek bağlaçlar, zarf bağlaçlar vasıtasıyla hasıl olan terkipte daha dar, hususi ve keskin bir mana taşır hale gelebilirler. Burada hasıl olan terkip leksikolojik değer bakımından da iki farklı durum oluşturur. Bu konuya aşağıda altıncı maddede değineceğiz.

Genel olarak değinilmesi gereken başka bir husus da zarf bağlaç ve bağlaçları inceleyen çalışmalarda görülen bir zaafa ilişkindir. Söz konusu dil birimleri iki dil unsurunu birbiri ile bağladıklarına göre, bağlacın semantik ve sentaktik rolünü kavrayabilmek için bağlanan unsurların ikisini de dil çalışmalarında göstermek yerinde olacaktır. Fakat maalesef bir çok incelemede bağlanan unsurlardan yalnızca birisi verilmektedir.

Malum olduğu üzere Osmanlı Türkçesi bir çok bakımdan olduğu gibi, bağlaçlar ve cümleleri bağlaçlar yoluyla bağlama teknikleri bakımından da hayli zengindir. Maksudumuz bu devrede kullanılan bütün bağlaçların bir envanterini hazırlamak değildir.¹¹ Buraya aldığımız bağlaçlar tasnif önerimizi izah için sadece örnek teşkil etmek üzere seçilmiştir.

1. Buldukları yere göre:

Bağlaçları, birbirleriyle bağlanan iki cümleden oluşan bütün içerisinde tercih ettikleri pozisyonlara göre üç grupta toplamak mümkün. A ve B cümlelerinin birbirinden ayrı birer fiziksel alan olduğunu ve bu fiziksel alanlar arasında da bir sınır bulunduğunu tasavvur edecek olursak, bağlaçların A ve

¹¹ Bağlaç çeşitliliği için bkz. Hacıeminoğlu 1992, Deny 1921, Tiken 2004.

B'ye ilişkin konumları da, ya sınırdan önce ya da sınırdan sonra olacaktır. Buna göre bağlaçlar, aracı (sınırdan önce), öncü (sınırdan önce) ve artçı (sınırdan sonra) bağlaçlar şeklinde adlandırılıp tasnif edilebilirler. Bazı bağlaçlar birden fazla, farklı pozisyonlarda kullanılabilirler. Böylece farklı kombinasyonlar oluşturarak farklı fikirler ifade ederler. Mesela *dağı* için hem aracı hem artçı kullanım söz konusu olabilir, keza *ki/kim* için hem aracı hem öncü vs. Buna mukabil bazı bağlaçların pozisyonları değişmez, yalnızca aracı olan *ve* gibi. Aşağıdaki durumlar umumi temayülü göstermektedir. Cümlelerin fizikî sınırlarını parantez ile çevreleyip, cümle unsurlarını temsilen — işareti, bağlacı da **B** ile ifade edecek olursak, şu bir kaç farklı yapı ortaya çıkar:

1.1. (— — —) B (— — —) yapısı ve aracı bağlaçlar:

Bağlaç, bağlanan iki cümle arasındaki fizikî sınırdan bulunuyorsa *ara bağlacı* ya da *aracı bağlaç* şeklinde tabir edilebilir (*terminal, interface position*). Buraya örnek olarak *ve, da, ammā, dağı, birçok farklı fonksiyonda ki/kim, zīrā (ki/kim), tā ki, anuñiçün kim, nite kim, şol sebebden ötürü ki* vs. gibi bağlaçlar zikredilebilir. Aracı bağlaçların Farsçadaki karşılıklarının bir kısmı yalnızca bağlayıcı (coordinative), diğer bir kısmı ise bağımlılaştırıcıdır (subordinative).

(mü'minler ü muvahhidler oldular) **ve** (seyyid hārūmı ziyārete geldiler)

(türk seniñ gözünjı korkutmuş) **da** (her gördüğün mışeyi türk kıyās edüp bizi korkıtmağ dilersin)

(hay sultān murād han tevbe et) **ki** (va'de yakındur)

(ben bu türkile çıkışmazın) **zīrā** (bizden anlaruñ kimsesin öldürseler bizümle kan düşmeni olurlar)

(tekürümüz māl yığdı fāyide vërmedi) **anuñiçünkim** (māl vërmege nesne bulmadı)

1.2. (B — — —) (— — —) yapısı ve öncü bağlaçlar:

Bağlaç, bağlanan cümleler arasındaki fizikî sınırdan önce bulunuyorsa *öncü bağlaç* diye adlandırılabilir (*präterminal, prepositive*). Osmanlı Türkçesinde çok sayıda bulunan öncü bağlaçtan Türkiye Türkçesinde sadece *mademki, nasıl ki* vs. gibi bir kaç hayatta kalabilmiştir. Osmanlı devresinde *çünkü/çünkim, ki/kim, vaqtı ki, ne vaqtın kim, eğer, mādām ki, hemān ki* vs. bu

pozisyon grubuna dâhildir. Öncü bağlaçlarla bağlama tekniğinin Türkçeye adaptasyonunda ve yaygınlaşmasında Türkçe cümlelerin sola doğru genişleyici yapısının kolaylaştırıcı bir etken olduğu düşünülebilir. Öncü bağlaçların Farsçadaki karşılıkları bağımlılaştırıcıdır.

Genellikle ara pozisyonda kullanılan *anuñiçün ki/kim* bağlacının bazen öncü bağlaç olarak kullanıldığı görülür. Bazen de aslında öncü pozisyonu tercih eden bağlaçların (*kaçan* gibi) tercüme sebebiyle orijinal metindeki bağlacın yerine münasip gelecek şekilde aracı olarak kullanıldığı görülebilir. Bizim burada yapmaya çalıştığımız tasnif genel temayülleri aksettirmektedir. *Çünkü*'nün Türkiye Türkçesinde yalnızca aracı bağlaç olarak kullanılması ilgi çekici bir hadisedir. Bu pozisyon değişiminde *çünkü*'nün Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi devrelerinde genellikle aracı olarak kullanılan *anuñiçün ki* ile ses ve anlam benzerliğinin etkisi olduğu kuvvetle muhtemeldir.

hemân kim (leşkerüñ gıtdügin gördiler) (hişârdan çıkmğa başladılar)

(*çünki* melâ'ik haqqdan bizüm hâlümüze vâkıf olmağçün ref'-i hicâb taleb eder) (biz öñümüze hicâb getürmek revâ degildir)

(*mâdâmki* karaman oğlı karamanda begdür) ('avrat oğlan bizüm degüldür)

(*eger* hünkâr ben kıluna bir bahâdur kılın koşa) (varayın Bosna vilâyetin tamâm alıvêrüp müslimânları ganî kılayın)

(*kaçan kim* leşker cem ' oldı) (burusadan yeni şehre çıkdılar)

Öncü pozisyon grubuna bağlacın iki cümle arasındaki sınırdan önce, fakat birinci cümlelerin sınırları içerisinde yer aldığı (— **B** —) (— — —) yapısı da dâhildir. Müstakil bir halde iken zaman cümlesi kurma kabiliyeti de olan *ki/kim*, söz konusu görev için zorunlu olarak bu pozisyonu alır.

(*şehrüñ halkı kim* bu 'adli gördiler) (şehrüñ kapusın açdılar)
(*mihal kim* haber eşitdi) ('alâ-t-ta 'cıl geldi)

1.3. (— — —) (— **B** —) yapısı ve artçı bağlaçlar

Bağlaç, bağlanan iki cümle arasındaki fizikî sınırdan sonra geliyorsa *artçı bağlaç* olarak isimlendirilebilir (*postterminal*, *postpositive* ya da cümle içi

konumundan dolayı *internal*). Bu pozisyon için *da*, *dağı*, *bile*, *ise* gibi bir kaç bağlaç söz konusu olur.

Bu bağlaçlar daha önce zikredilen ya da tasavvur edilen bir unsuru/cümleyi işaret ederek, ya *kendilerinden önce gelen cümle unsurunu* bir ekleyicilik, katıcılık fikri ile (1) ya da bir kontrast oluşturup *içinde buldukları cümlelerin tamamını* bir mukabillik fikri ile (2) bu daha önce zikredilmiş olan veya tasavvur edilen referansa bağlarlar. Osmanlı sahasında özellikle *dağı* bu pozisyonda hem katıcı, ekleyici manada hem de mukabil bir oluş, eylem ya da hal ifade eden anlamlarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Aşağıda her iki durum için birer örnek veriyoruz.

2. Hiyerarşik düzenlemeye göre:

Öncelikle ifade etmek gerekir ki tabii dillerde genel olarak A ve B önermelerinden müteşekkil bir bileşik cümlede A ile B'nin bağlantısı ya yatay ya da dikey düzlemde gerçekleşir; yani bir birleşik cümle ya yan yana (coordination) ya da alt alta sıralama (subordination) yoluyla oluşturulur. Dillerin her iki yöntem için de sentaktik işlev alanları ayrı ayrı belirlenmiş bağlaçları bulunur.

Yukarıda, giriş bölümünde zikrettiğimiz üzere *ve*, *ammā*, *da* gibi birinci gruptaki bağlaçların durumu aşıkardır. Bunlar bağladıkları cümlelerden birini, diğerinin unsuru haline getirmezler; burada yan yana sıralanmış cümlelerin birbiriyle bağlanması söz konusudur; cümleler hiyerarşik bakımdan birbirleri karşısında eşdeğer kalırlar.

Zorluk, kendisini ikinci gruptaki bağlaçların Osmanlı Türkçesindeki sentaktik işlevlerinin izahında gösteriyor, yani bağlanan cümlelerin hiyerarşik bakımdan birbirleri karşısındaki durumlarının ne olduğu; ilişkinin bir alt-üst düzenlemeye mi yoksa eşitlik durumuna mı işaret ettiği; bağlacın, ilişkinin niteliğinin belirlenmesindeki rolü hususunda. Dolayısıyla aşağıdaki mülâhazalar ikinci gruptakilerle ilgilidir.

Genel bir dil hadisesi olarak alt alta sıralamanın temel göstergesi, bir A cümlesinin B cümlesinin içine konularak entegre edilmesi, onun bir parçası, gerçek bir unsuru haline getirilmesidir. Gerçek bir entegrasyonda entegre edilen unsur ana parçanın/bütünün içinde erir, onunla birlikte hareket eder, onun hareket kabiliyetini ve imkânlarını kısıtlamaz. Eğer bir kısıtlama, engelleme varsa, o zaman gerçek bir entegrasyondan söz edilemez.

Türkçede bağlaçlarla bağlanan cümleler bütün olarak ele alındıklarında Hint-Avrupa dillerinde ne „coordination“ ne de „subordination“ kavramları ile ifade edilen yapıların bire bir iz düşümlüdürler (krş. Johanson 1975). Bu meyanda Türkçede kullanılan bağlaçların kaynak dil Farsçadaki karşılıklarına

ve cümle birleştirme yöntemlerine mukayese maksadıyla önceden bir göz atmakta fayda var.¹² Farsçada şu üç durum söz konusudur:

1. Aracı bağlaçla cümle bağlama (coordination): Bahis konusu olan birinci gruptaki bağlaçlar ve denkleriyle oluşturulur. [- entegrasyon]
2. Aracı bağlaçla cümleyi bağımlılaştırma (subordination) [+ entegrasyon]
3. Öncü bağlaçla cümleyi bağımlılaştırma (subordination) [+ entegrasyon]

Cümleler Türkçenin kendi aslı imkânlarıyla, yani zarf fiil, isim fiil gibi imkânlarla bitimsizleştirilerek alt alta sıralanmak suretiyle –temel cümleye yüklem olan fiilin çekim gücüne¹³ bağlı olarak- sorunsuz bir şekilde yekdiğerine entegre edilebilir. Bu surette temel cümle sola doğru genişletilebilir. Bunu bir örnekle izah edelim, üç önerme ele alalım: (1) *biliyor* (2) *gitmedim* (3) *hasta oldum/idim*. Burada (2) ve (3) numaralı önermeleri bir sebep-sonuç ilişkisiyle birbirlerine bağlarsak Türkçenin aslı kurgusuna göre oluşturulacak bir birleşik cümlede bu, *hasta olduğum için gitmedim* şeklinde ifade edilir. Bunun Farsçadan kopyalanmış kurgulama ile karşılığı ise *gitmedim zira/çünkü hasta oldum/idim* şeklinde olur. Şimdi (2) ve (3) numaralı önermelerden oluşan bu terkihi (1) numaralı önermenin unsuru yapmayı deneyelim. Bu, Türkçe kurguya göre *{[(hasta olduğum için₃) gitmediğimi₂] biliyor₁}* şeklinde oluşur. Bu gerçek bir entegrasyondur; burada (3) zarf olarak bitimsizleştirilmek suretiyle (2)'ye, (2) de nesne olarak bitimsizleştirilmek suretiyle (1)'e entegre edilmiş ve iç içe bir birleşik cümle oluşturulmuştur. Fakat yukarıda Farsça bağlama tekniğini kullandığımız, *zira/çünkü* ile bağladığımız birleşik cümleyi Türkçe yapının içine entegre etmeye kalkıştığımızda bunun mümkün olmadığını görürüz. Farsça teknikle yapılan bağlama gerçek bir entegrasyon olmadığından Türk tipi birleşik cümle içerisinde de yer alamaz. *Gitmedim(2) zira/çünkü hasta olduğumu(3) biliyor(1)* birleşik cümlesi yukarıdaki aslı Türkçe yöntemle iç içe entegre edilmiş birleşik cümleden farklı bir anlam taşıyor. Nitekim bağlaç burada entegrasyonu engelleyici bir unsur durumundadır; *gitmedim* cümlesi, sentaks bakımından ne *biliyor* cümlesinin ne de *hasta oldum/idim* cümlesinin bir parçasıdır.

Türkçeni aslı kurgu imkânlarla bu birleşik cümle tekrar başka bir cümlenin içine dâhil edilebilir mesela, *hasta olduğum için gitmediğimi bildiğinden müsamaha gösterdi*. Bu, Fars tipi bağlama imkânlarıyla Türkçede denendiğinde ya hiç mümkün değildir ya da zoraki cümleler ortaya çıkar: **müsamaha gösterdi çünkü biliyordu ki gitmedim zira hasta oldum/idim*. Bu

¹² Krş. Jensen 1931, Lazard 1957.

¹³ Burada İngilizcede 'valency/case government', Almancada 'Valenz/Rektion' gibi kavramlar akla gelmeli.

şekilde bir genişletme tasarrufu Hint-Avrupa cümle bağlama tipinde mümkün olsa da Türkçede kabul görmez.

Sonuç itibarıyla özetleyecek olursak, Türkçede bağlaçlar bağladıkları cümleleri gerçek manada alt alta sıralayıcı, entegre edici unsurlar değildirler; burada birinci dereceden gerçek bir entegrasyondan söz edilemez fakat bazı durumlarda belli nisbette bağlılığın ötesinde bir bağımlılığın yani kısmi bir entegrasyonun olduğu da inkar edilemez.

Durum bazen çok aşıkardır; cümleler arasındaki sentaks ilişkisi kesinlikle alt-üst sıralaması olarak kabul edilemez. Fakat buna rağmen iddia edildiği görülür. Bunun için Hanser'den bir alıntı yapmak istiyoruz (1973: 190):

“*Sultān komadı buyurdı ki girü atına bindürdiler ve koyı virdiler. Der Sultan ließ es nicht zu und befahl, daß sie ihn wieder aufsitzen und fortreiten ließen*”

Yazara göre *ki* ile bağlanan cümle *buyurdı* yüklemının (cümlesinin) nesnesidir. Halbuki bu cümle, *buyurdı* cümlesinin akabinde, onun gereği olarak yapılan eylemi dile getiriyor. Yani cümle, Almanca tercümesinden anlaşıldığı gibi şöyle yorumlanmamalı: *Sultan, atına bindirmelerini ve salıvermelerini buyurdu*. Bilakis şu surette anlaşılmalı: *Sultan buyurdu: (ve) Atına bindirdiler, salıverdiler. Ki'nin fonksiyonu burada ve'ninkinden veya iki nokta işaretinininkinden pek farklı değildir.*¹⁴ Benzer iki örnek verelim:

sultān begāyet kaçıduğundan buyurdı ki başın kesüp gōdesin bir ağaca aşakodılar

emr-étđi ki anağolı leşkeri ve rüm eli leşkeri edrene nevāhisine cem' olındı

Bu şekilde ikinci gruptaki diğer bazı aracı bağlaçlar, bağladıkları cümleleri önceki cümlelerin bir unsuru haline getirmezler. Bu tarz bağlaçlarla birleştirilen cümleler müstakil bir fikir iddia etmeye tek başlarına muktedirler. Johanson'a göre (1993:250) verdikleri malumat tahkiyede anlatım değeri bakımından bağlandıkları cümledeki gibi ön plandadır, aslıdır. Bu gruba sebep bağlacı olarak *ki/kim*, *zīrā*, *nite kim*, bazen *anuñçün ki* vs. sayılabilir. Bir kaç örnek verelim:

şimdengörü bizi hemān tayıña degin ilet ki biz anda varmayınca beglik ele girmez

¹⁴ Krş. Ergin 1963: 482, Kırıl 2002: 220, Gadžieva & Serebrennikov 1986.

mıŖ leŖkeri temüre muķāvemem edemeyüp münhezim oldu zīrā türkmān hāyın olmışıdı

egerçi bunlar zamānen ve zikren mu'aħħardur ammā rütbeten ve ķadren muķaddemdür te'aħħür-i zamānī teķaddüm-i rütbeye münāfi degüldür nite kim ħazret-i risālet ħātem-ün-nebiyyin ve seyyid-ül-mürselindür

Fakat bazı durumlarda bağlaçla bağlanan cümlelerin tek başına ayakta durma kudreti yoktur; bağlandığı cümle olmazsa eksik kalır; tahkiye içerisinde verdiği malumat bakımından talî bir değere sahiptir; bağlandığı cümle ile arasında, her ne kadar aslî Türk tipi bir entegrasyonda olduğu gibi olmasa da, bağımlılığa tekabül edebilecek bir bağlılık vardır. Bu türden sentaks ilişkisi oluşturan bağlaçlar genellikle öncü bağlaçlardır. Buraya örnek olarak 1.2. de zikredilen öncü bağlaçların tamamı ile aracı bağlaçlardan sonuç cümleleri (result clauses, Konsekutivsätze) bağlayan *ki/kim*, amaç cümleleri (purpose clauses, Finalsätze) bağlayan *ki/kim*, *tā (ki/kim)* ve bazı durumlarda *anuñçün ki/kim* zikredilebilir.

süleymān paŖa daħı ol ķadar 'adl-etti kim cemī' ol vilāyetün ħalkı eydürleridi kim nolaydı ķadīm zamāndan bunlar bize ħükm-olalardı (sonuç cümlesi)

anı getürdüp dört biñ filori ücret vördiler tū ki anaıolı 'askerin rüm eline geçüre (amaç cümlesi)

Netice itibarıyla hiyerarşik düzenleyicilik bakımından Osmanlı Türkçesi için ortaya üç imkân, üç bağlaç grubu çıkıyor:

1. *ve, ammā, daħı, dA* gibi yalnızca bağlayıcı olan bağlaçlar. Bunların Farsçadaki mukabilleri de yalnızca bağlayıcıdır.
- 2.1. *ki/kim, zīrā, nite kim* gibi Türkçede bağlayıcı bağlaçlar. Bunların Farsçadaki mukabilleri bağımlılaştırıcıdır.
- 2.2. *çünki/çünkim, anuñçün kim, ki/kim, tā ki/kim, vakti ki, ne vaktın kim, eger, mādām ki, hemān ki* gibi Türkçede bağımlılaştırıcı bağlaçlar. Bunlar Farsçada tam, Türkçede kısmî entegrasyona sebebiyet verirler.

Bazı bağlaçlar (*ki/kim* gibi) hem 2.1. grubunda hem de 2.2. grubunda yer almaktadır. Bu, bağlacın farklı kombinasyon kalıpları içerisinde farklı görevler üstlenebilmesi sebebiyledir. Bu vesileyle bağlaçların, içinde buldukları kombinasyon kalıplarındaki işlevlerine göre ayrı ayrı değerlendirilmeye tabi tutulmaları gerektiğini tekrar vurgulamak istiyoruz.

3. Anlam çeşitlerine göre:

Bağların vazifesi tabii ki sadece biçimsel sentaks bağlantısı kurmak değildir. Kurulan sentaks bağlantısı aynı zamanda bir semantik ilişkiye de işaret eder. Bu ilişki bazen kesin, sarih ve yoğun bir manaya işaret eder; bazen de belirsizdir ve herhangi bir surette yorumlanabilir. Bağlar genel olarak bu semantik ilişki içerisinde eşzamanlılık, art zamanlılık, ardışıklık, öncelik, öncekilik, sınırlandırma, devam gibi çeşitli alt kategorilerine göre zaman ile sıralama, ekleyicilik, ayırıcılık, sebep, amaç, sonuç, zıtlık, şart, tarz, daraltıcılık, suret ve benzerleri gibi daha bir çok muhtelif fikirler barındırır. Bağların alt kategorisi olan bağlaçların durumu da böyledir. Teker teker örnek sıralamaya gerek görmüyoruz.¹⁵

4. Anlam yoğunluğuna göre:

Senkronik anlamda ele alındığında bir bağ bir fikri sarih, kesin ve hiç bir yoruma mahal bırakmaksızın ifade edebilir. Ya da mezkur fikir istihraç yoluyla bağın aslında taşımakta olduğu başka bir fikir üzerinden geliştirilir. Bunu günümüz Türkçesinden birer örnekle açıklayalım: *Çocuk ayağı kaydığı için düştü* cümlesinde düşmenin sebebi açık olarak belirtilmiştir. Sebebiyet fikri dar anlamıyla ve sarih bir şekilde ortadadır. *Çocuk ayağı kayınca düştü* cümlesinde ise birinci önermede aslında yalnızca bir zaman fikri ifade edilmiştir; ancak burada sebebiyet zaman fikri üzerinden istihraç edilebilir ve ayağın kayması, düşmenin sebebi olarak yorumlanabilir. Bu arada bu cümlelerde bağ olarak zarf fiil yapısı kullanılmıştır, ama sarahat ve istihraç hususu bağlaçlar için de aynı şekilde geçerlidir. Bu noktaya bir kaç farklı cepheden bakılabilir. Mevzu, aşağıda 4.1. ve 4.2. numaralı maddelerde eş zamanlı, 4.3.de art zamanlı bir bakış açısı içinde ele alınıyor:

4.1. Bir fikri ifadede sarih ve kesin mana taşıyan bağlaçlar: *zīrā, zīrā ki, sebebi bu ki* gibi.

4.2. İstihraca izin veren bağlaçlar: Buna göre bağlaç belli bir fikir ifade etmekle birlikte, duruma ve kontekste bağlı olarak bu fikir üzerinden daha hususi başka bir fikre ulaşmak mümkündür. Yani burada A fikrini tedai ve/veya istihraç yoluyla B fikri olarak yorma ve algılama söz konusudur. Mesela,

¹⁵ Anlam çeşitliliği için bkz. Hacıeminoğlu 1992, Mansuroğlu 1955, Deny 1921, Şenlik 2006, Tiken 2004.

Osmanlı Türkçesinde öncü bağlaç olarak kullanılan *kaçan* aslında zaman fikri ifade etmekle birlikte, metne bağlı olarak uygun durumlarda bundan sebep fikri de istihraç edilebilir.

4.3. Bağlaçlar yine eş zamanlı düzlemde ikinci bir husus üzerinden değerlendirmeye tabi tutulabilirler. Burada birden çok fikir verebilen, kesin bir manası olmayan bağlaçlar söz konusudur. Bunlar sarih bir fikir ifade etmez; dar, hususi bir anlamları yoktur; ya da içinde buldukları kombinasyon kalıplarına göre birbirinden farklı bir çok fikir ifade edebilirler. Misal olarak çok anlamlı olarak kullanılabilen *ki/kim*, yenine göre hem amaç hem sınırlama anlamı taşıyabilen *tā ki* ve yine yerine göre hem sebep hem amaç fikri ifade edebilen *anuñiçün ki* verilebilir. Burada semantik ilişki yalnızca bağlaç değil, kombinasyon kalıbı üzerinden değerlendirilmelidir.

4.3. Son husus diyakronik boyutla alakalıdır. Belli bir fikir ifade eden bağlaç, tarihi devreler içerisinde anlam çeşidi ya da yoğunluğu bakımından bir değişime uğrar. Sarahat bakımından müsbet ya da menfi bir değişme gösterebilir. Bu tür anlam değişimleri, senkronik bakımdan istihraç yoluyla ulaşılan bir fikrin zamanla kalıcı hale gelmiş olduğunu akla getirir. Bu noktada mesela *mādām ki* (*mademki*) ya da *çün ki* (*çünkü*) bağlaçlarının Osmanlı devresindeki anlamı ile Türkiye Türkçesindeki anlamı karşılaştırılabilir. Ayrıca bu az spesifiklikten yüksek spesifikliğe yönelik diğer doğal dillerde de görülen umumi bir temayüldür, mesela zaman fikrinin sebebiyet fikrine dönüşmesi gibi (krş. İng. *since*, Alm. *weil*, Fars. *çon ke* gibi).

5. Malzemenin menşesine göre:

Bağlaçların malzeme olarak terkibi de çeşitlilik arz eder. Teknik her ne kadar yabancı olsa da, bazı bağlaçların morfolojik yapıları tamamen Türkçe kökenli unsurlardan oluşur; bazıları hem Türkçe hem yabancı unsurlar içerirler. Bazıları ise tamamen yabancı unsurlardan oluşmuştur; yabancı unsur deyince burada akla ilk gelmesi gereken dil Farsçadır. Daha evvel zikrettiğimiz gibi Arapça unsurlar ihtiva eden yapıların büyük bir kısım da Türkçeye Farsça üzerinden girmişlerdir, buna misal olarak *mādām ki* zikredilebilir.

mādām ki < (Fars. *mādām(ī) ke* < Ar. *mā+dāma* + Fars. *ke*)

5.1. Menşei Türkçe olan bağlaçlar: *da*, *dağı*, *nite kim*, *anuñiçün kim*, *kaçan* vs.

5.2. Menşei yabancı olan bağlaçlar: *ve*, *lākin*, *zīrā ki*, *mādām ki*, *hemān ki*, *eger* vs.

5.3. Terkibinde hem Türkçe hem de yabancı menşeli unsurlar barındıran bağlaçlar: *çün kim, hemân kim, anuñçün ki, nite ki, ne vaqtın kim* vs.

6. Morfolojik inkişafa göre:

Bağlaçlar morfolojik gelişmişlik bakımından basit yapılardan oldukça kompleks yapılara varan bir çeşitlilik gösterir. Bir kısmında kaynak dil Farsçada olduğu gibi *ki/(kim)* unsuru bulunur. Ama bu, vazgeçilemez bir şart değildir. Zira *ki/kim* ihtiva eden bağlaçların bazıları, metinlerde bu unsur olmadan da aynı fonksiyon ve mana ile yer alabilmektedir.

6.1. Basit yapılar: *ve, kim, tā ki, eger, zīrā ki* vs.

6.2. Morfolojik bakımdan yüksek gelişmişlik gösteren yapılar: *şol sebebden ötürü ki, ol sebebüñ eclinden kim, ne vaqtın kim* vs. Kompleks yapılar en azından isim soylu bir kelime içerir (bkz. Johanson 1993).

Burada ikinci bir ayırım zarf bağlaçlarla gerçek bağlaçların bir araya gelmeleri halinde yeni bir dil biriminin oluşup oluşmadığı hususunda yapılabilir.

1. Yukarıda birinci grup olarak belirttiğimiz, Türkologların üzerinde ittifakla koordine edici olduğunu kabul ettikleri (*ve, dA, dañı, ammā* gibi) gibi bağlaçlar, zarf bağlaçlarla birleşerek daha dar ve hususi anlamlar kazanırlar. Fakat bu terkipten bir füzyon doğmaz. Yani her bir unsur kendi gramer ve leksik değerini muhafaza eder, mesela *ve andan, dañı ol sebebden, ve hemân* vs.

2. Öncü ve aracı bağlaçların bazıları, bir zarf bağlacın *ki* veya *kim* bağlacı ile terkip edilmesinden oluşmuştur. Bu terkipten yeni bir gramer ve leksik birimi doğar, *hemân ki, anuñçün kim, bu sebebden kim* gibi. Fakat *ki/kim* ile kurulan her terkip yeni bir birim oluşturmaz; burada sıralama önemidir. Yani *ki/kim* unsurunun terkinin sonunda yer alması gerekmektedir. Aksi takdirde birliktelik bir füzyona yol açmaz; yani yeni bir dil birimi oluşturmaz. Bazen bu çeşit birliktelikler araştırmacıların fahiş hatalara düşmelerine de sebebiyet verir, mesela Bulut'un *kim anuñçün* terkinini (muhtemelen *anuñçün kim* ile karıştırarak) „*denn*“ (*çünkü*) olarak algılaması gibi.¹⁶ Kanaatimizce doğrusu [*und*]*deshalb* ([*ve*]onun için) olmalıydı. Nitekim *kim + anuñçün* ile *anuñçün + kim* birbirlerinden hem semantik hem de sentaktik fonksiyon bakımından çok farklı oluşumlardır.

¹⁶ Bulut 1997: 120, krş. Şenlik 2006: 97.

Bu çalışma, birinci ve ikinci maddeleri sentaktik, üçüncü ve dördüncü maddeleri semantik-pragmatik, beşinci ve altıncı maddeleri morfolojik-etimolojik hususlara dair olmak üzere, yeni bir terminolojiyle bir kısım yeni öneriler sunan, genel bir tasnif denemesidir.

KAYNAKÇA

Bulut, Christiane

1997. *Evliya Çelebis Reise von Bitlis nach Van. Ein Auszug aus dem Seyahatname.* (=Turcologica 35, yay. haz. Johanson, L.). Wiesbaden.

Brockelmann, Carl

1954. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens.* Leiden.

Deny, Jean

1921. *Grammaire de la langue turque (dialecte Osmanli).* Paris.

Ergin, Muharrem

1963. *Dede Korkut kitabı 2.* (İndeks-gramer). Ankara.

— 1985¹⁵. *Türk dil bilgisi.* İstanbul.

Gabain, Annemarie von

1974³. *Alttürkische Grammatik.* Wiesbaden.

Gadžieva, N. Z. & Serebrennikov, V. A.

1986. *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tyurkskix yazыkov. Sintaksis.*

Moskova.

Grönbech, Kaare

1936. *Der türkische Sprachbau.* Kopenhagen.

Hacıeminoğlu, Necmeddin

1992⁴. *Türk dilinde edatlar.* İstanbul

Hanser, Oskar

1974. "Türkischer Satzbau. Die Nebensatzgrammatik des Türkischen, untersucht an ausgewählten Beispielen", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 65 66/1973-1974, 155-218.

Jensen, Hans

1931. *Neupersische Grammatik.* Heidelberg.

Johanson, Lars

— 1975. "Some remarks on Turkic "hypotaxis"", *Ural-Altische Jahrbücher* 47, Wiesbaden. 104-118.

— 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten.* (= *Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main*, 29:5). Stuttgart.

— 1993. "Typen kausaler Satzverbindungen im Türkischen", *Journal of Turkology* 1 (2), yay. haz. Berta, Á. & Molnár, Á., Szeged. 213-267.

— 1996. "Kopierte Satzjunktoren im Türkischen", *Sprachtypol. Univ. Forsch. (STUF)*, 49 (1996)-1. 39-49.

Kasem-Beg, M. A.

1848. *Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache*. (Ruşadan terc. eden ve yay. haz. Zenker, J. Th.). Leipzig.
- Kıral, Filiz
2002. "Kopien von persischen Funktionseinheiten im Irantürkischen", *Festschrift to Lars Johanson (Lars Johanson Armağanı)*, yay. haz. Demir, N. & Turan, F. A., Ankara. 217-226.
- Kononov, Andrey N.
1956. *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. Moskva.
- Lazard, Gilbert
1957. *Grammaire du Persan contemporain*. Paris.
- Mansuroğlu, Mecdut
1955. "Türkçede cümle çeşitleri ve bağlayıcıları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1955*, Ankara. 59-71.
- Menges, Karl Heinrich
1968. *The Turkic languages and peoples. An introduction to Turkic Studies*. (= Ural-Altäische Bibliothek 15). Wiesbaden.
- Şenlik, Ahmet Şefik
2006. *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer Berücksichtigung der interpropositionalen Kausalität*. Mainz. [Diss.]
- Temir, Ahmet
1956a. "Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen 1", *Oriens* 9, 41-85.
——— 1956b. "Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen 2", *Oriens* 9, 233-280.
- Tiken, Kamil
2004. *Eski Türkiye Türkçesinde edatlar, bağlaçlar, ünlemler ve zarf fiiller*, TDK: 837. Ankara.
- Underhill, Robert
1976. *Turkish grammar*. Cambridge, Mass. & London.
- Weil, Gotthold
1917. *Grammatik der Osmanisch-türkischen Sprache*. Berlin.